

Teresa Chynczewska-Hennel

(Warszawa-Białystok)

ARCHIWALIA RZYMSKIE – STAN BADAŃ I PERSPEKTYWY

Dzięki decyzji papieża Leona XIII z roku 1880 o otwarciu zbiorów Archiwum Watykańskiego dla potrzeb nauki, pomimo zaborów, polscy uczeni – edytorzy z Krakowskiej Akademii Umiejętności rozpoczęli pracę nad polonikami w Rzymie w ramach stałej „Ekspedycji Rzymskiej”. Od roku 1898 Akademia czyniła starania o założenie stacji naukowej w Rzymie. Udało się ją zorganizować dopiero w 1927 r.¹

Prawdziwym, choć niesprawiedliwie dziś zapomnianym twórcą Stacji Naukowej PAU był Józef Michałowski (1870-1956), prawnik, ekonomista, historyk, bibliotekarz, ofiarodawca i twórca biblioteki Stacji PAU w Rzymie². Księgozbiór, w tym bogaty zbiór rodzinny, odziedziczony po Jakubie Michałowskim i dziadku Andrzejowi Edwardowi Koźmianie, liczący 4500 dzieł, w tym wydawnictwa źródłowe dotyczące historii Polski, ofiarował w roku 1921 Akademii Umiejętności. Początkowo księgozbiór Michałowskiego umieszczony został w Hospicjum św. Stanisława przy Botteghe Oscure, w 1939 r. przeniesiony na Vicolo Doria, gdzie znajduje się do dziś. Stacja Naukowa PAU obecnie nosi nazwę Accademia Polacca Delle Scienze, Biblioteca e Centro di Studi a Roma.

¹ S. Grodziski, *Polska Akademia Umiejętności 1872-1952-2002*, Kraków 2005, s. 19-20.

² N. Canova, *Michałowski Józef*, [w:] *Słownik Pracowników Książki Polskiej*, Warszawa-Łódź 1972, s. 586-587; eadem, *Michałowski Józef Jakub Feliks*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XX, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975, s. 654-655; *Józef Feliks Michałowski 1870-1956, in occasione del cinquantesimo anniversario delle morte*, [w:] *Accademia Polacca delle Scienze Biblioteca e Centro Di Studi a Roma, Conferenze 119*, słowo wstępne E. Jastrzębowska, Roma 2007.

Jak pisał już prawie pół wieku temu ówczesny kierownik Stacji Naukowej PAN w Rzymie, prof. Bronisław Biliński, iż dzieje kontaktów polskich uczonych pod koniec XIX wieku to przede wszystkim *Expeditio Romana* Akademii Umiejętności³.

Przypomnijmy trzy postaci związane z ekspedycjami: Ludwika Boratyńskiego (1867-1920), Edwarda Kuntze (1880-1950) i Czesława Nanke (1883-1950). Tym uczonym – edytorom zawdzięczamy wydanie drukiem tzw. nuncjatur batoriańskich w serii: *Monumenta Poloniae Vaticana*. Ze względu na ograniczenie w rozmiarze artykułu, nie można wnikliwiej przedstawić historii badań nad aktami nuncjatury⁴.

Najstarszym z trójki uczonych związanych z ekspedycjami rzymskimi był Ludwik Boratyński (1867-1920), uczeń profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego Stanisława Smolki i Wincentego Zakrzewskiego, zaangażowany w poszukiwania archiwalne i biblioteczne w Rzymie i Włoszech, zbierał materiały do nuncjatur Alberta Bolognetiego, nuncjusza Stolicy Apostolskiej w Rzeczypospolitej w latach 1581-1585. Pracował także nad nuncjaturą Giovanniego Andrea Caligario, poprzednika Bolognetiego działającego w latach 1578-1581. Owocem studiów nad nuncjaturą były obszerne rozprawy ogłaszane na łamach czasopism i druków zwartych⁵.

Edward Kuntze (1880-1950), historyk, bibliotekoznawca, dyrektor Uniwersytetu w Poznaniu, później Biblioteki Jagiellońskiej, przewodniczący Komisji Rewindykacyjnej powołanej na podstawie traktatu ryskiego, był zasłużonym dla nauki polskiej uczonym i organizatorem. Był współwydawcą nuncjatury Bolognetiego⁶.

³ B. Biliński, *Rzymska Stacja Naukowa PAN i polskie tradycje naukowe w Rzymie*, „Nauka Polska. Czasopismo poświęcone zagadnieniom rozwoju nauki w Polsce” 11 (1963), s. 91-112; idem, *Biblioteca e Centro di Studi a Roma dell'Accademia Polacca delle Scienze nel 50 Anniversario dell'Accademia 1927-1977*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977; idem, *Le origini e la Fondazione l'Expeditio Romana, il progetto di Stanislaw Smolka ed il dono di Józef Michałowski*, s. 34-74; D. Reederowa, *Ze studiów nad kontaktami Akademii Umiejętności z nauką obcą. Ekspedycja Rzymska (1886-1918)*, „Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie” 4 (1958-1960), s. 191-256; G. Michałowski, *Expeditio Romana dell'Accademia Polacca*, „Annales Institutorum” 4 (1931), s. 255-270; J. Piskurewicz, *Ośrodki upowszechniania nauki polskiej we Włoszech 1918-1939*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 40 (1995), 2, s. 57-70; K. Żaboklicki, *175 anni dell'Accademia Polacca di Roma*, [w:] *Tra l'Italia e la Polonia. Scritti vari di storia e di letteratura*, Varsavia-Roma 2005, s. 106-113; obecna strona internetowa: www.accademiapolacca.it.

⁴ Historia badań nad aktami nuncjatury polskiej ma swe bogate tradycje. Oto nazwiska wydawców i tłumaczy: Julian Ursyn Niemcewicz, Erazm Rykaczewski, Mikołaj Malinowski, Aleksander Kakowski, Aleksander Przewdziecki, Aleksander Ivanovič Turgenev (*Historica Russiae Monumenta, ex antiquis exterarum gentium Archivis et Bibliothecis deprompta*, t. I-II, Petropoli 1841-1842; *Supplementum ad Historica Russiae Monumenta [...] a Collegio Archaeographico edita*, Petropoli 1848); Augustyn Theiner (*Vetera Monumenta Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia*, t. I-IV, Romae 1861-1864); Stefan Tomašiv's'kyj (*Monumenta Vaticana res gestas Ucrainae illustrantia*, t. I, in serie: *Džerela do istorii Ukrainy Rusy*, vol. 16); wyniki prac Ekspedycji Rzymskiej PAU – Ludwik Boratyński (ed.), *Ioannis Andreae Caligarii, nuntii apostolici in Polonia, epistolae et acta 1578-1581*, Cracoviae 1915 (*Monumenta Poloniae Vaticana*, t. IV); Ceslaus Nanke, Eduardus Kuntze (ed.), *Alberti Bolognetti, nuntii apostolici in Polonia epistolae et acta (1581-1585)*, Cracoviae 1923-1939, 1950 (*Monumenta Poloniae Vaticana*, t. V-VII); Théodore Wierzbowski (ed.), *Vincent Laureo [...] 1574-1578 [...]*, Varsovie 1887; cenne wydawnictwa ojców Bazylianów, serie: *Analecta OSBM*, Athanasius G.Welykyj OSBM, także Ewegenij Śmurlo, Andreas Šeptyckij i inni.

⁵ E. Kuntze, *Boratyński Ludwik*, [w:] PSB, t. II, Kraków 1936, s. 309-310.

⁶ S. Sierotwiński, *Kuntze Edward*, [w:] PSB, t. XVI, Wrocław-Warszawa-Kraków 1971, s. 200-202.

Czesław Nanke (1883-1950), był historykiem, profesorem Uniwersytetu Lwowskiego i docentem Uniwersytetu Krakowskiego. W latach 1910-1912 przebywał w Rzymie w celu przygotowania wydania *Monumenta Poloniae Vaticana*, akt nuncjatury Alberta Bolognetiego. Później kontynuował pracę w Rzymie w roku 1921 i ostatnią podróż odbył do Wiecznego Miasta w 1930 r. Pracował też w Toledo, gdzie odnalazł kopiariusz listów Bolognetiego⁷.

W tym miejscu nie może zabraknąć wspomnienia księdza Waleriana Meysztowicza (1893-1982), założyciela Polskiego Instytutu Historycznego w Rzymie (1945) wydawcą i redaktora *Antemurale* oraz serii *Elementa ad Fontium Editiones*. Jemu zawdzięczamy możliwość zapoznania się z podstawowymi zespołami w Archiwum Watykańskim⁸.

Należy też zwrócić uwagę na cenne wydawnictwa Ojców Bazylianów i podkreślić rolę w tym dziele P. Athanasiusa, G. Welykego OSBM. Kiedy po drugiej wojnie światowej państwa Europy Środkowo-Wschodniej znalazły się pod panowaniem Rosji Sowieckiej, nie było mowy o pracach historyków na Zachodzie Europy, nie mówiąc o Watykanie. Ale nauka nie zna próżni. Polscy historycy prowadzili badania naukowe w archiwach rzymskich skupieni wokół Polskiego Instytutu Historycznego w Rzymie, kierowanego przez prof. Karolinę Lanckorońską oraz Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych, który pod kierunkiem o. rektora Hieronima Fokcińskiego SJ od lat prowadzi mikrofilmowanie poloników z archiwów watykańskich i włoskich⁹. Ukraińscy badacze z zakonu Ojców Bazylianów działali w Rzymie pod kierunkiem nieocenionego Atanazego Welykego (1918-1982)¹⁰. Poszukiwania archiwalne wspianiałego historyka Oskara Haleckiego (1891-1973) zbiegały się z pracami zespołu kierowanego przez Welykego. Przypomnieć tu należy przede wszystkim ogromne zainteresowanie wielu uczonych sprawami unii obu Kościołów. Owocem wnikliwych kwerend archiwalnych i bibliotecznych były tu przede wszystkim: *Documenta Unionis Berestensis* zebrane przez Atanazego Welykego¹¹ i książka *From Florence to Brest* Oskara Heleckiego¹² ale także wiele innych pozycji monograficznych i seryjnych.

W ramach *Analecta Ordinis S. Basili Magni (ex Sectione tertia Documenta ex Archivis Romanis)* od roku 1952 wydano kilkadziesiąt tomów w serii: *Monumenta Bio-Hagiogra-*

⁷ H. Barycz, *Nanke Czesław*, [w:] PSB, t. XXII, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977, s. 511-513.

⁸ V. Meysztowicz, *De Archivo Nuntiaturae Varsaviensis quod nunc in Archivo Secreto Vaticano servatur*, „Studia Teologiczne” 12 (1944); „Antemurale” 1982-1983.

⁹ K. Lanckorońska, *Wspomnienia wojenne 22 IX 1939 – 5 IV 1945*, słowo wstępne L. Kalinowski, E. Orman, Kraków 2004; T. Chynczewska-Hennel, *Profesor Karolina Lanckorońska. Jubileusz 100 lat urodzin*, „Barok. Historia-Literatura-Sztuka” 5 (1998), 2, s. 11-16 (tamże literatura tematu); H. Fokciński, *Powstanie i działalność Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych w Rzymie*, „Informationes. Biuletyn Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych” 1 (1976), s. 7-13.

¹⁰ T. Chynczewska-Hennel, *Dorobek naukowy Ojców Bazylianów w Rzymie. Ojciec doktor Atanazy Grygoryj Welykyj (1918-1982). Ojciec Jozafat Iwan Skruteń (1894-1951)*, „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze” 25-26 (2008), s. 182-191.

¹¹ *Documenta Unionis Berestensis eiusque auctorum (1590-1600)*, collegit, paravit, adnotavit editionemque curavit P. Athanasius, G. Welykyj OSBM, Romae 1970 (Series II, „Analecta OSBM”, sectio III).

¹² O. Halecki, *Od unii florenckiej do unii brzeskiej*, t. I-II, przekład A. Niklewicz, Rzym 1997; przekład z drugiego wydania: O. Halecki, *From Florence to Brest*, Connecticut 1968.

phica, Documenta Pontificum Romanorum, Acta S. Congregationum, Litterae Nuntiorum Apostolicorum, Epistolae Metropolitaram.

Jak już wspomniano, ogromną rolę w poszukiwaniach archiwalnych nie tylko we Włoszech, odegrał Polski Instytut Historyczny w Rzymie na czele z Panią Profesor Karoliną Lanckorońską, która powołała do życia Fundację Lanckorońskich z Brzezia. To dzięki tej Fundacji wielu polskich naukowców mogło prowadzić swe badania w europejskich archiwach i bibliotekach.

W ostatnich, ponad dwudziestu już latach w ramach *Acta Nuntiaturae Polonae*, dzięki Fundacji Lanckorońskich ukazały się do dziś trzydzieści dwa tomy relacji nuncjusów. Są w nich zebrane dokumenty związane na ogół z pierwszymi latami nuncjatur. Pierwszy tom *Acta Nuntiaturae Polonae*, Ojca Profesora Henryka Damiana Wojtyski CP (13 V 1933 – 24 III 2009), moderatora sporej części tomów, zawiera instrukcję wydawniczą i tabele do poszczególnych tomów z wykazami bazy źródłowej odnoszącej się do kolejnych nuncjuszy¹³. Rola O. Henryka Damiana Wojtyski jest w tym przedsięwzięciu wydawniczym ogromna. Wiedza, talent, w tym także organizacyjny, niezwykła umiejętność współpracy z ludźmi, obdarzonymi różnym temperamentem i zdolnościami badawczymi a także różnymi po prostu cechami charakterologicznymi, nie przeszkadzały w sprawnym kierowaniu dużym zespołem¹⁴.

Jeszcze przed śmiercią Pani Prof. Lanckorońska przekazała wydawnictwo *Acta Nuntiaturae Polonae* Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie, uważając, iż tam rozpoczęto prace nad nuncjaturą i tam powinna być ona kontynuowana. Pracami kieruje zespół pod przewodnictwem prof. Sekretarza Generalnego PAU, Jerzego Wyrozumskiego.

Wydano do dnia dzisiejszego następujące tomy akt nuncjatury: Zacharias Ferrei (1519-1521) et nuntii minores (1522-1553), ed. H.D. Wojtyska CP, Romae 1992 (t. II); Aloisius Lippomano (1555-1557), ed. H.D. Wojtyska CP, Romae 1993 (t. III/1); Julius Ruggieri (1565-1568), collegit et paravit †T. Glemma, supplevit et ed. S. Bogaczewicz, Romae 1991 (t. VI); Vincentius Lauro (1572-1578), ed. M. Korolko et H.D. Wojtyska CP, Romae 1994 (t. IX/1); Vincentius Lauro, ed. M. Korolko, Romae 1999 (t. IX/2); Germanicus Malaspina (1591-1598), ed. L. Jarmiński, Cracoviae 2000 (t. XV/1); Franciscus Simonetta (1606-1612), ed. A. Tygielski, Romae 1990 (t. XVIII/1); Joannes Baptista Lancellotti (1622-1627), ed. T. Fitych, Cracoviae 2001 (t. XXII/1); Antonius Santa Croce (1627-1630), ed. H. Litwin, Romae 1996 (t. XXIII/1); Honoratus Visconti (1630 – 1636), ed. A. Biliński, Romae 1992 (t. XXIV/1); Marius Filonardi (1635-1643), ed. T. Chynczewska-Hennel, Cracoviae 2003, 2006 (t. XXV/1-2); Opitius Pallavicini (1680-1688) ed. M. Domin, Romae-Cracoviae 1995-2008 (t. XXXIV/1-6); Giovanni Antonio

¹³ *Acta Nuntiaturae Polonae*, Henrico Damiano Wojtyska CP, t. I, *De fontibus eorumque investigatione et editionibus. Instructio ad editionem. Nuntiorum series chronologica*, Romae 1990 (Institutum Historicum Polonicum Romae, Fundatio Lanckoroński).

¹⁴ T. Chynczewska-Hennel, *Śp. Henryk Damian Wojtyska (13 V 1933 – 24 III 2009), In memoriam*, „Białostockie Teki Historyczne” 7 (2009), s. 215-217.

Davia (1696-1700), ed. A. Kęder, Cracoviae 2004 (t. XXXVII/1); Julius Piazza (1706-1708), ed. J. Kopiec, Romae 1991-1998 (t. XLI/1-3); Nicolaus Spinola (1707-1712), ed. J. Kopiec, Romae 2002, Cracoviae 2007 (t. XLII/1-2).

W wieku XX, po odzyskaniu niepodległości przez Polskę wznowili działalność nuncjusze. Wydano do dziś relacje Achillesa Ratti (papież Pius XI): Achilles Ratti (1918-1921), ed. S. Wilk SDB, Romae 1995-2003 (t. LVII/1-7). W przygotowaniu są następne tomy nuncjatur.

Nuncjusze okresu nowożytnego związani byli z różnymi ponyfikatami, począwszy od papieża Leona X Medyceusza (1513-1521) po Piusa VI (1775-1799). Trzydziestu czterech papieżów wysłało do Polski - Rzeczypospolitej sześćdziesięciu siedmiu dyplomatów Stolicy Apostolskiej¹⁵. Każdy z wydawanych tomów akt nuncjatury zawiera dokumentację składającą się na jeden lub pół roku misji nuncjusza w naszym kraju. Na ten niezwykle cenny zrąb archiwalny składają się różnego typu dokumenty. Ogromnej wagi są tu cotygodniowe relacje nuncjuszy przesyłane do Rzymu, w których opisują oni aktualne wydarzenia z Rzeczypospolitej. Jedynie część z nich stanowią kwestie związane z Kościołem i sprawami religijnymi. *Gros* materiału, który stoi przed badaczami to fascynująca historia Rzeczypospolitej wielonarodowościowej, wyznaniowej i kulturowej. Jako jedynie *exempli gratia*, przypomnę w tym miejscu ciekawy opis uroczystości przeniesienia relikwii św. Kazimierza do kaplicy pod jego wezwaniem w katedrze wileńskiej w roku 1636¹⁶. Dzięki relacjom nuncjuszy odsłaniają się nam nieznane dotąd karty z historii Polski. Korespondencja powstała w ramach sprawowania tego urzędu od pierwszej połowy XVI wieku do rozbiorów Polski, jest do dziś nieprzebadanym ogromnym zbiorem źródeł do dziejów nie tylko naszej Ojczyzny ale w równym stopniu do krajów i narodów, które tworzyły w epoce nowożytnej Rzeczpospolitą Obojga (a w istocie wielu innych) Narodów. Największe badania nad nuncjaturą położył nieoceniony śp. Ojciec Profesor Henryk Damian Wojtyśka CP.

Jeszcze przed rozpoczęciem prac nad nuncjaturami, zapoczątkowanymi w końcu lat osiemdziesiątych ubiegłego wieku, sam prowadził swe badania naukowe we Włoszech. Ich owocem jest między innymi książka poświęcona relacjom papieżstwa z Polską w latach 1548-1563¹⁷. Dzieło to jest zarazem historią dyplomacji w tamtym okresie. Pokazuje genezę nuncjatury polskiej, wpływ reformacji na ostateczne ukształtowanie się jej, także organizację. Omawia też działalność pięciu nuncjuszy. Byli to: Girolamo Martinengo (1548), Marc'Antonio Maffei (1553), Alvise Lippomano (1555-1557), Camillo Mentovato (1558-1559) oraz Bernardo Bongiovanni (1560-1563). W drugiej części książki jej autor przedstawił z kolei polską służbę dyplomatyczną w Rzymie.

Innego typu spojrzenie zaproponował Wojciech Tygielski, który zajął się nuncjaturą Francesca Simonetty a także innymi przedstawicielami Stolicy Apostolskiej w Rzeczypo-

¹⁵ Wyliczenia na podstawie ANP, T. I, H. D. Wojtyśka, tabl. s. 197-330.

¹⁶ T. Chynczewska-Hennel, *Nuncjusz i król. Nuncjatura Maria Filonardiego w Rzeczypospolitej 1636-1643*, Warszawa 2006, s. 191-196.

¹⁷ H. D. Wojtyśka, *Papieżstwo – Polska 1548-1563. Dyplomacja*, Lublin 1977.

spolitej w XVI i XVII w.¹⁸ Z kolei ks. Tadeusz Fitych uwagę poświęcił strukturze i funkcjonowaniu nuncjatury Giovanniego Battisty Lancellotiego, który przebywał w naszym kraju jako nuncjusz w latach 1622-1627¹⁹.

Pisząca te słowa zajęła się trudną, z różnych powodów nuncjaturą nuncjusza Maria Filonardiego (1635-1643), starałam się ukazać drogi „rozminięcia się” tego dyplomaty z królem Władysławem IV, co w konsekwencji spowodowało opuszczenie przez przedstawiciela Stolicy Apostolskiej naszego kraju jako *persona non grata*²⁰.

Z pewnością w miarę postępu prac edytorskich, powstawać będą monografie poświęcone kolejnym nuncjuszom. Ten bardzo ciekawy zespół archiwalny, jaki stanowią akta nuncjatury polskiej, pozwoli w przyszłości na lepsze poznanie historii wzajemnych stosunków Polski, Rzeczypospolitej z papieżstwem w dobie nowożytnej oraz w XX wieku, pozwoli też na wnikliwsze, niż dotąd spojrzenie na naszą historię wplecioną przecież w historię Europy i historię powszechną *en bloc*.

¹⁸ W. Tygielski, *Z Rzymu do Rzeczypospolitej. Studia z dziejów nuncjatury apostolskiej w Polsce, XVI-XVII w.*, Warszawa 1992.

¹⁹ T. Fitych, *Struktura i funkcjonowanie nuncjatury Giovanniego Battisty Lancellotiego (1622-1627)*, Seria: Opolska Biblioteka Teologiczna 76, Opole 2005.

²⁰ T. Chynczewska-Hennel, *Nuncjusz i król*, op. cit.

Teresa Chynczewska-Hennel

ROMAN ARCHIVES – STATE OF RESEARCH AND OUTLOOK

SUMMARY

The article synthesizes the current state of research into the Nunciature in Poland, and the degree to which source materials have been used in primary publications and monographs. Thirty-two volumes have appeared since 1990 in the series of publications *Acta Nuntiaturae Polonae* (the last, v. XXXIV, Opitius Pallavicini 1680-1688, vol. 6 [1 I 1683 – 30 VI 1683] edidit Maria Domin, Cracoviae 2008). The series contains documents relating to 15 papal nuncios in the Polish Commonwealth; each volume contains documentation from one or even half a year of a nuncio's mission in Poland.

This exceptionally valuable archival treasure contains various types of documents. Of great importance are weekly reports which the nuncios sent to Rome, describing current events in the Commonwealth. Only a part of them touch on issues relating to Church affairs or religious matters. Most of the material available to researchers forms a fascinating history of the multi-ethnic, multi-religious and multi-cultural Commonwealth. As just a single example, let me cite the interesting description of the transfer of relics of St. Casimir [1458-1484, son of Polish king Casimir Jagiellonian – trans. note] to the chapel of his name in Wilno's cathedral in 1636. Hitherto unknown pages of Polish history are opening up to us through the reports of the nuncios.

The correspondence created within the functioning of this office, from the early 16th century to Poland's partition [1795] is to this day a huge, unexplored collection of sources not only about our Homeland, but equally about the nations and principalities which formed the Commonwealth of Two (and in reality, many more) Nations. The greatest contribution to research into the nunciature was made by the late Father Henryk Damian Wojtyska, deceased this year, who organized and led activities in Rome, thanks to the Lanckoroński Foundation. For the past several years, the series has been published under the patronage of the Polish Academy of Arts and Sciences in Kraków.

Translated by Thaddeus Mirecki

